

Anneli Lehtisalo

PALUU ELOKUVAHISTORIAAN? Suomalaisen elokuvahistorian tutkimuksen vastauksia postmodernismin haasteeseen

¹ Tuolloin vallitsevia teorioita olivat muun muassa ideologikritiikki, semiotiikka ja psykoanalyttinen teoria.

² Kuhn & Stacey 1998, 4, 7.

³ Postmodernismilla voidaan viitata lukuisiin erilaisiin ja eri tieteenalojen suuntauksiin, mutta tässä yhteydessä käytän postmodernismi-sanaa kattokäsitteenä niille historiatieteiden piirissä esitetyille ajatuksille, jotka kyseenalaistavat käsitykset menneisyyden ja historiankirjoituksen suorasta yhteydestä sekä yhtenäisestä, yksinäkökulmaisesta historiasta. Berkhofer 1997, 3, 352; Jenkins 1997, 4; Iggers 1997, 118–121.

⁴ Keskustelusta historian-tutkimuksen piirissä ks. esim. Jenkins 1997; Kuhn & Stacey 1998, 8–9; Stam 2000, 328–330.

Annette Kuhn ja Jackie Stacey toteavat kokoomateoksen *Screen Histories. A Screen Reader* johdannossa, että angloamerikkalaisen elokuva- ja televisiotutkimuksen lisääntyntä kiinnostusta historiaan 1990-luvulla voidaan pitää eräänlaisena ”historiallisena käänteenä”. Tätä ennen, erityisesti 1970-luvulla, elokuvatutkimuksessa painoutuivat voimakkaasti ajankohdan teoreettiset suuntaukset.¹ Tällöin historiallista tutkimusta syytettiin herkästi empirismistä, eli uskosta siihen, että tietoa maailmasta voidaan saada suoraan kokemuksen kautta. Kritiikki ei liittynyt ainoastaan teorian ensisijaisuuteen elokuvatutkimuksessa vaan myös historiatieteissä käynnistyneeseen keskusteluun historiallisen tiedon ja tieteen mahdollisuuksista.² Tämä keskustelu, joka sittemmin on historian tutkimuksen piirissä nimetty ”kielelliseksi käänneeksi” ja postmodernismiksi, asetti kyseenalaiseksi mahdollisuuden tuottaa tieteellistä tietoa menneisyydestä³.

Jälkikäteen tarkasteltuna kiehtovalta vaikuttaa se, että samanaikaisesti kun ”kielellinen käänne” ja postmodernistinen ajattelu kiihdyttivät teoreettista keskustelua historian tutkimuksen piirissä, alkoi yhtenäistävien, vallitsevien teorioiden monopoli hiljaa murtua elokuvatutkimuksessa. Elokuvatutkimuksessa tämä johti myös historian merkityksen kasvuun, kun aiempiin teorioihin pohjanneita elokuvan analyyssejä ryhdyttiin laajentamaan tarkastelemalla elokuvan paikallisia ja ajallisia konteksteja. Toisaalta teoriapainotteisuus jätti jälkensä elokuvahistorian tutkimukseen ”historiallisessa käänneessäkin”. Teorian ja historiallisen empiirisen tutkimuksen vuoropuhelua sekä tutkijan itsereflektiivisyyttä pidetään keskeisenä elokuvan historioiden tutkimuksessa.⁴

Suomalainen akateeminen elokuvatutkimus on sen verran nuorta, ettei sitä varsinaisesti ollut olemassa teoria-historia-vastakohtaisuuk-sien ollessa kiivaimmillaan angloamerikkalaisissa maissa. Näyttäisi

kuitenkin siltä, että myös Suomessa tapahtui jonkinlainen ”käännös” vuosituhaten vaihteessa. Tuolloin ilmestyi useita akateemisia väitöskirjoja, jotka keskittyivät juuri elokuvahistoriaan. Tarkastelenkin tässä katsauksessa tätä käännettä sekä sitä, miten sen myötä syntynyt suomalainen elokuvahistorian tutkimus on suhtautunut postmodernismin luomiin haasteisiin historian tutkimukselle, eli miten tutkijat ottavat kantaa mahdollisuuteen saada tieteellistä tietoa menneisyydestä. Olen ottanut tarkasteluni kohteeksi viimeisen, noin kymmenen vuoden aikana ilmestyneet väitöskirjat, jotka keskittyvät erityisesti elokuvahistorian tutkimukseen: Joachim Mickwitzin *Folkbildning, Företag, Propaganda. Den finska icke-fiktiva filmen på det fält när nationell symbolgods skapades under mellankrigstiden* (1995), Jari Sedergrenin *Filmi poikki... Poliittinen elokuvasensuuri Suomessa 1939–1947* (1999), Kimmo Laineen ”Pääosassa Suomen kansa”. *Suomi–Filmi ja Suomen Filmiteollisuus kansallisen elokuvan rakentajina 1933–1939* (1999), Markku Nenosen *Elokuvatarkastuksen synty Suomessa (1907–1922)* (1999), Mervi Pantin ”Kansallinen elokuva pelastettava”. *Elokuvapoliittinen keskustelu kotimaisen elokuvan tukemisesta itsenäisyyden ajalla* (2000), Peter von Baghin *Peili jolla oli muisti. Elokuvallinen kollaasi kadonneen ajan merkityksen hahmottajana (1895–1970)* (2002), Tarja Savolaisen *Jäämereltä Cannesiin. Naiset elokuvaohjaajina Suomessa ennen vuotta 1962* (2002), Anu Koivusen *Performative Histories, Foundational Fictions. Gender and Sexuality in Niskavuori Film* (2003) sekä Antti-Ville Kärjän ”Varmuuden vuoksi omana sovituksena”. *Kansallisen identiteetin rakentuminen 1950- ja 1960-luvun taitteen suomalaisten elokuvien populaarimusiikillisissa esi-tyksissä* (2005).⁵ Ensin esittelen, miten postmodernismi kyseenalaisti tieteellisen historian tutkimuksen perinteisiä käsitteitä.

Postmodernismin haaste historian tutkimukselle

Perinteisesti historiallisen käytännön perustana on ollut, että faktatietoa tosiasiallisesta menneisyydestä hankitaan menneisyyden jäänteiden tai todisteiden kautta ja tuosta faktatiedosta koostetaan yhtenäinen kertomus tai synteesi. Historiantutkija Robert Berkhofer kutsuu tätä perinteisen historian tutkimuksen käsitystä ”normaalihistoriaksi”.⁶ Berkhoferin mukaan postmodernismi on haastanut ”normaalihistorian” kahdella tavalla. Ensinnäkin myöhäismodernit ja strukturalistiset teoriat nostivat esiin kielen ensisijaisuuden: miten todellista menneisyyttä voidaan kuvata historiassa, kun välissä on aina kieli? Toiseksi jälkistrukturalistiset ja monikulttuuriset teoriat kyseenalaistivat (historiallisen) tiedon universaaliuden ja korostivat useiden näkökulmien mahdollisuutta.⁷

Berkhoferin mukaan ”normaalihistoria” näkee menneisyyden moninaisuutena, josta vain osa voidaan paljastaa jäljelle jääneiden lähteiden avulla. ”Normaalihistorialle” keskeinen käsite onkin konteksti. Sen avulla menneisyyden moninaisuus ymmärretään ja järjestetään, ”asiat pitää asettaa kontekstiinsa”. Berkhoferin mukaan ”normaalihistoria” edellyttää itsestään selvästi kontekstin löytämistä, mutta harvemmin määrittelee, mitä sillä tarkoitetaan tai miten kontekstointi tapahtuu.⁸

⁵ Suomessa on tänä aikana ilmestynyt myös muutamia televisio- ja/tai mainosten historiaan liittyviä väitöskirjoja, mutta tässä keskityn vain elokuvahistoriaan. Ks. Ruoho 2001, Kortti 2003, Kilpiö 2005.

⁶ Berkhofer 1997, 28–29.

⁷ Vaikka Berkhofer jakaa ”normaalihistoriaan” kohdistetun kritiikin näin kahteen vaiheeseen, on hän taipuvainen esittämään jälkistrukturalismin ja postmodernismin lähes synonyymeinä. Hänen analyysissään postmodernistinen haaste sisältää jälkistrukturalistiseen ajatteluun liitetyt keskeiset teemat kuten merkitysten liukuvuuden ja moninaisuuden sekä antiessentialismin. Myös esimerkiksi Iggers ja Jenkins niputtavat postmodernismin ja jälkistrukturalismin yhteen tarkastellessaan postmodernismia historian tutkimuksessa. Berkhofer 1997, 3, 4–5, 10–11; Iggers 1997, 121; Jenkins 1997, 4; Stam 2000, 180.

⁸ Berkhofer 1997, 20, 31–32.

⁹ Ibid., 33–34, 37.

¹⁰ Ibid., 38–40, 44; saman ovat todenneet myös muut ”kielellisen käänteen” kannattajat, ks. White 1978, 71, 115; Jenkins 1997, 10.

¹¹ Ibid., 46–47.

¹² Ibid., 58–59, 61–62.

¹³ Ibid., 56.

¹⁴ Barthes 1997 [1967], 120–121.

Käytännössä ”normaalihistorian” kontekstikeskeisyys johtaa yhtenäisyyden ja ainutkertaisuuden painottumiseen. Menneisyyden moninaisuuden osat, ilmiöt, asiat, henkilöt, tapahtumat, saavat selityksensä yhtenäisessä kontekstissa. Osat selittävät kokonaisuutta ja kokonaisuus osiaan yhtäaikaaisesti. Ja koska selitys löytyy vain tästä kokonaisuudesta, se samalla korostaa osiansa ainutkertaisuutta. ”Normaalihistoria” tekee tämän kokonaisuuden ymmärrettäväksi muokkaamalla siitä kertomuksen, yhtenäisen tapahtumien juoksun.⁹

Berkhoferin mukaan tämä johtaa käsitykseen, että on olemassa yksi yhtenäinen Menneisyys (”Great Past”) ja siitä on laadittavissa yhtenäinen Historia (”Great Story”). Menneisyyden yksittäiset tapahtumat kuuluvat osana yhtenäiseen Menneisyyteen. Samalla tavoin yksittäiset historiankertomukset kuuluvat osana Historiaan, joka siis muodostaa ”laajemman kontekstin” ja näin ollen selitysmallin yksittäisille historiankertomuksille. Berkhofer toteaaakin, että ”normaalihistoria” ei voi tulla toimeen ilman Historian suomaa selitysmallia, vaikka se kuinka vastustaisi vanhoja historianfilosofioita. Onhan ”laajemman kontekstin” tai selitysmallin olemassaolon kieltäminenkin historian selitysmalli.¹⁰

”Normaalihistoria” selittää useat tulkinnat samasta tapahtumasta yhden Menneisyyden ja yhden Historian avulla, eri tulkinnat ovat vain osittaisia historioita, osia Historiasta. ”Normaalihistorian” käsitysten mukaisesti tulkinnan pätevyyttä tarkastellaan suhteessa historiallisiin faktoihin, jotka puolestaan viittaavat suoraan Menneisyyteen.¹¹ ”Normaalihistoriassa” faktojen ja historiallisen selityksen yhteys todelliseen Menneisyyteen luo pohjan historialliselle realismille. Vaikka ”normaalihistorioitsijat” eivät väitäkään historiankirjoituksen sellaisenaan toistavan todellista menneisyyttä, he eivät tuo esiin kerronnan ja realistisen kirjoitustavan konventioiden vaikutuksia historiankirjoitukseen. ”Normaalihistoriassa” representaation, historianesityksen, nähdään viittaavan suoraan todelliseen Menneisyyteen. Berkhoferin mukaan ”normaalihistorian” tavoitteena on tuottaa ja samalla hämärtää rajaa tulkinnan rakenteiden ja todellisuuden (todellisen menneisyyden) välillä. Historioitsijan tehtävänä on saada representaatio näyttämään siltä kuin todellisuuden rakenteet olisivat määränneet historiallisen selityksen rakenteet.¹²

Berkhofer, samoin kuin postmodernistit yleensä, on haastanut tämän jaon representaation ja todellisuuden välillä. Berkhofer huomauttaa, että historialliset faktat eivät ole niin yksiselitteisiä kuin ”normaalihistoria” esittää. Ensinnäkin samat historialliset tosiasiat voivat tukea useita erilaisia tulkintoja. Toiseksi erilaisia historiallisia tosiasioita voidaan johtaa samasta tapahtumasta historian tutkijan näkökulmien mukaisesti. Kolmanneksi erilaiset kontekstit vaikuttavat faktoihin ja niiden tulkintaan. Berkhofer päätyykin siihen, että historian tutkijat myös luovat faktoja nojautumalla tulkintojaan ohjaaviin teorioihin kuten historiallista kehitystä selittäviin malleihin.¹³

Roland Barthes on todennut, että perinteinen historiankirjoitus on erehdyttävästi yhdistänyt keskenään tarkoitteen ja merkityn. Tarkoite eli reaalityodellinen menneisyys ei koskaan voi olla läsnä nykyisyydessä kuin historiallisen diskurssin merkittynä. Silti perinteisesti jo merkitty nähdään todellisena menneisyytenä, osoituksena todellisesta.¹⁴ Hayden

White puolestaan on painottanut juonellistamista. Historiankirjoitus selittää menneisyyttä sijoittamalla lähdetiedot tiettyihin jo olemassa oleviin juonirakenteisiin: traaginen, koominen, romanttinen, ironinen.¹⁵ Historiallinen kerronta ei toista menneisyyden tapahtumia, vaan se muistuttaa asioita, joihin se viittaa. Erityisesti se muistuttaa juonikuviosta, joka on jo lukijalle tuttu. Juonikuviosta tulee näin "itsestään selvästi" menneisyyden tapahtuman selitys. Kyse on metaforisesta selityksestä (jokin muistuttaa jotakin), ei suorasta suhteesta menneisyyteen. Tällöin Whiten mukaan historiantutkimuksen ja -kirjoituksen ero kirjallisuuteen ja taiteeseen hämärtyy.¹⁶

Postmodernismin kritiikki on puuttunut muun muassa tähän. Esimerkiksi Gertrude Himmelfarbin mukaan historiatieteen ja kirjallisuuden erojen hämärtäminen muuttaa kaiken tekstiksi, jota kukin historioitsija voi tulkita mielensä mukaan ja jolla ei ole suoranaista yhteyttä todellisuuteen.¹⁷ Himmelfarbin mukaan tämä johtaa moninaisuuteen – "kaikki kirjoittavat oman historiansa" – ja yhteisen inhimillisen historian mahdollisuus katoaa. Koska postmodernistit ovat kyseenalaistaneet mahdollisuuden saada suoraa tietoa menneisyydestä, heitä on myös syytetty relativismista ja nihilismistä, menneen totuuden kieltämisestä.¹⁸ Postmodernismi on tästä syystä nähty ongelmalliseksi myös kriittisen historian näkökulmasta. Menneisyyden vääryyksien arvioiminen problematisoituu, jos useat erilaiset tulkinnat ovat mahdollisia.¹⁹

Toisaalta "perinteistä" historiantutkimusta puolustavat ovat todenneet, että postmodernismin esiin nostama kritiikki on jo tuttua historialle. Historioitsijat ovat "aina" tienneet historiantutkimuksen olevan haurasta, epätäydellistä, suhteellista. On tiedetty, ettei menneisyyttä voi saavuttaa sen kokonaisuudessaan, koska lähteet ovat epätäydellisiä ja historioitsija erehtyväinen ja kiinni kulttuurisessa taustassaan.²⁰ Postmodernismin esiin tuomien ongelmien "itsestänselvyys" kuvastuu ehkä myös siinä, että teoreettisesta keskustelusta huolimatta postmodernismilla ei ole ollut laajaa vaikutusta historiantutkimukseen. Historiantutkimuksen perinteet vallitsevat edelleen.²¹ "Kielellisen" ja "historiallisen käänteen" yhteisvaikutus on selvemmin nähtävissä muilla aloilla, kuten kulttuurintutkimuksessa ja kirjallisuuden tutkimuksessa. Historiallistamisen välttämättömyys yhdistyy tällöin historiankirjoituksen konstruoidun luonteen esiintuomiseen.²²

Toisaalta, perinteiden jatkumisesta huolimatta, viime vuosisadan historiografiaa tutkinut Georg G. Iggers pitää postmodernismin vaikutusta historiantutkimukseen merkittävänä. Hän näkee uuden ajattelun vaikuttaneen siihen, miten historiantutkimuksen kiinnostus on siirtynyt sosiaalisista rakenteista ja prosesseista kulttuuriin ja jokapäiväisen elämän tutkimukseen. Samalla esiin ovat nousseet yhteiskunnan eri ryhmät ja erilaisten historioiden mahdollisuus. Teoreettinen keskustelu on myös johtanut siihen, että kieli nähdään entistä keskeisempänä sosiaalisen ja kulttuurisen todellisuuden tutkimuksessa.²³

Historiantutkimuksen käänne elokuvaan

Voidaan tulkita, että Iggersin kuvaama muutos näkyy myös suomalaisessa historiantutkimuksessa. Joachim Mickwitzin, Markku Nenosen,

¹⁵ White 1978, 83, 85, 92–93.

¹⁶ Ibid., 91, 118.

¹⁷ Himmelfarb 1997 [1992], 162, 165.

¹⁸ Bottomore 1994, 12–13; Elton 1997 [1991], 179; Himmelfarb 1997 [1992], 170)

¹⁹ Jenkins 1997, 22–23; Iggers, 1997, 13; Berkhofer 1997, 18–19.

²⁰ Himmelfarb 1997 [1992], 159–160.

²¹ Iggers 1997, 14–15; Berkhofer 1997, 16.

²² Berkhofer 1997, 16, 266–268.

²³ Iggers 1997, 14, 123, 143.

²⁴ Mickwitz 1995, 17, 28.

²⁵ Sedergren 1999, 16–18.

²⁶ Nenonen 1999, 10–12.

²⁷ Von Bagh 2002, 16, 39–45, 353.

²⁸ Mickwitz 1995, 14, 28–32; Sedergren 1999, 17, 19–21; Nenonen 1999, 12, 21, 24.

²⁹ Von Bagh 2002, 339–343, 345, 351–354; Rosenstone 1999 [1988].

³⁰ Jenkins 1997, 16–17.

³¹ Mickwitz 1995, 14–18, 22–23, 28–29; Sedergren 1999, 28, 22–37; Nenonen 1999, 10–12, 17.

Jari Sedergrenin ja Peter von Baghin historiatieteiden alaan kuuluvien väitöskirjojen voidaan nähdä kertovan historiantutkimuksen ”kään- teestä” kulttuuriin. Elokuva käsitetään ilmiönä, jota on relevanttia tarkastella yhteiskuntahistoriaan, poliittiseen tai sosiaali- ja talous- historiaan liittyvässä tutkimuksessa. Mickwitz tutkii väitöskirjassaan suomalaisia ei-fiktiivisiä elokuvia ajanjaksolla 1918–1939. Hänen tavoit- teenaan on selvittää, millaista ja kenen ideologiaa elokuvat esittivät. Tarkastelun kohteena ovat olleet elokuvien tendenssit, maailmankuvat ja yhteiskuntanäkemykset sekä se, millaisen merkityksen elokuvat saivat yhteiskunnassa.²⁴ Sedergrenin tavoitteena on esittää kokonais- näkemys elokuvasensuurista Suomessa tasavallan suojelulain voimas- saoloaikana 1939–1947. Sedergren täsmentää tämän tarkoittavan sitä, että hän elokuvasensuuria analysoimalla arvioi sensuurin merkitystä kriisijaksolla Suomessa.²⁵ Nenonen puolestaan tarkastelee väitöskirjassaan tapahtumia ja syitä, miksi Suomessa ryhdyttiin vaatimaan elokuvien ennakkotarkastusta. Nenonen toteaa tutkivansa elokuvan kulttuurihis- toriaa, jolloin keskeistä tarkastelussa on elokuvan suhde ympäröivään yhteiskuntaan ja ihmisiin, elokuva ymmärretään osana laajempaa yh- teiskunnallista kehitystä.²⁶ Myös von Bagh kytkee kompilaatioelokuvaa käsittelevässä väitöskirjassaan elokuvan yhteiskuntaan. Vaikka tutki- muksen keskeinen tavoite onkin hahmotella kompilaatioelokuvan omi- naislaatua tarkastelemalla tiettyjä, vuosien 1895–1970 välisenä aikana tuotettuja elokuvia, von Bagh näkee kompilaatioelokuvan keskeisenä ominaisuutena sen kyvyn kertoa menneisyydestä ja menneisyydessä vallinneista mentaliteeteista.²⁷ Näissä tutkimuksissa elokuvaan tai niit- tä ympäröivään elokuvakulttuuriin siis liitetään merkityksiä, joiden nähdään kertovan yleisemmin yhteiskunnasta.

Vaikka ”kieellinen” ja kulttuurinen käänne” näkyvätkin näiden his- toriantutkimusten lähtökohdissa ja ”merkityskeskisyydessä”, voidaan tulkita, että Mickwitzin, Nenosen ja Sedergrenin väitöskirjat perustuvat ”normaalihistorian” käsitykseen lähteiden, faktojen ja todellisuuden suhteesta. Tutkimuksissa esitellään käsitteet, metodit ja lähdepohja, mutta menneisyyden konstruointia historiantutkimukseksi ei varsinais- sesti pohdita. ”Normaalihistorian” tapaan lähteiden pohjalta syntyy yhtenäinen, kronologinen tarina.²⁸ Von Baghin tutkimus sen sijaan eroaa selvästi ”normaalihistorian” lähteisiin perustuvasta argumen- toinnista. Tutkimuksen muoto ja vapaamuotoinen kirjoitustyyli sekä von Baghin tavoitteleva työn moniäänisyys viittaisi siihen, että hän pyrkii Hayden Whiten käsitysten mukaisesti tuomaan esiin kirjalli- suuden ja historiantutkimuksen yhteyden. Tähän viittaisivat myös von Baghin pohdinnat elokuvan merkityksestä historiantutkimukselle, mikä on ollut keskeinen teema postmodernistien historiantutkijoiden kuten Robert Rosenstonen kirjoituksissa.²⁹ Toisaalta von Bagh ei ota suoraa kantaa postmodernistiseen historianfilosofiaan eikä asemoi tutkimustaan suhteessa tutkimuskenttään, joten viittaukset jäävät tulkinnanvaraisiksi.

Mickwitzin, Nenosen ja Sedergrenin väitöskirjojen ei silti voi tulkita edustavan perinteisintä ”normaalihistoriaa”, joka suhtautuu kielteisesti ”teoriaan”.³⁰ Kaikissa näissä tutkimuksissa määritellään työn keskeiset kontekstit ja käsitteet, ja tämä teoreettinen pohdiskelu ohjaa tutkimus- ta.³¹ Kaikkein selkein teoreettinen pohja on Mickwitzin työssä, joka

lähtökohdiltaan muistuttaa enemmän teoreettispainotteista media-tutkimusta kuin "normaalihistoriaa". Tämän hetken perspektiivistä Mickwitzin tutkimus näyttäisikin olevan "käänteen käännekohdassa". Toisaalta tutkimuksessa painottuu käsitys, jonka mukaan massakulttuuria (tässä tapauksessa elokuvaa) tulisi tutkia kokonaisvaltaisesti, sidoksissa kontekstiinsa. Toisaalta taas tutkimuksen teoreettiset vaikutteet ovat johtaneet melko jäykkään käsitykseen ideologiasta sekä elokuvien sisältöjen ja hallitsevan luokan suhteista. Tämä puolestaan on ohjannut elokuvista ja muista lähteistä tehtyjä tulkintoja.³² Toisin kuin esimerkiksi "käänteiden" jälkeisessä elokuvatutkimuksessa, Mickwitzin työssä painottuu teoria teorian ja empiirisen aineiston vuoropuhelun sijaan.

Mickwitzin väitöskirjassa ei myöskään pohdita sen sijoittumista tutkimuskenttään, kun puolestaan Nenosen ja Sedergrenin neljä vuotta myöhemmin ilmestyneisiin tutkimuksiin työn paikantaminen kuuluu luontevana osana.³³ Tutkijan paikantuneisuus ja kielen merkitys tutkimuksessa tulevat esiin myös Sedergrenin pohtiessa tutkimusajankohdan käsitteiden käyttöä historiallisen aineiston analyysissä. Sedergrenin ratkaisu tähän mahdolliseen historiallisen anakronismin ongelmaan on käsittehistoriallinen analyysi. Näin hän viittaa menneisyyden tavoittamisen ja tulkitsemisen ongelmallisuuteen, mutta ei pidä ongelmaa ylitsekäymättömänä.³⁴

Elokuva- ja mediatutkimuksen käänne historiaan

Selvemmin "kielellisen" ja "historiallisen käänteen" vaikutukset näkyvät elokuva- ja televisiotieteen, media- ja viestinnätutkimuksen sekä musiikkitieteen väitöskirjoissa.³⁵ Myös "käänteiden" yhteisvaikutus nousee esiin näissä tutkimuksissa: tutkijat refleктоivat omaa paikkaansa sekä käsittelevät aihettaan teorian ja aineiston vuoropuhelun kautta. "Historiallisesta käänneestä" kertoo väitöskirjatutkimusten aihevalinta ja näkökulma. Laineen, Savolaisen ja Kärjän tutkimuksissa nähdään tarkoituksenmukaiseksi tarkastella menneisyydessä tapahtunutta ilmiötä: Laine on väitöskirjassaan selvittänyt kansallisen elokuvan ajatuksen esiinnousua 1930-luvulla, koska näkee juuri tuon ajankohdan merkittävänä kansallisen elokuvan käsitteen synnyn kannalta.³⁶ Savolainen on väitöskirjassaan rakentanut viiden suomalaisen naisohjaajan historialliset elämäkerrat. Hänen historiantutkimuksensa tavoite on myös poliittinen, sillä naishistorian kirjoittamisen avulla hän haluaa tukea naisten identiteettityötä.³⁷ Kärjä on väitöskirjassaan tarkastellut 1950- ja 1960-luvun taitteen "iskelmäelokuvia" ja suomalaisuuden rakentumista niissä. Tutkimusilmiön valinnallaan Kärjä haluaa osallistua tutkimuksessa käytyyn keskusteluun 1960-luvun merkityksestä Suomen historiassa.³⁸ Näissä tutkimuksissa erityisesti aiempi (tieteellinen) keskustelu perustelee menneisyyden ilmiön valintaa tutkimuskohteeksi.

Myös Pantin ja Koivusen tutkimuksissa tutkittava ilmiö on osin menneisyyteen sijoittuva, mutta tutkijat korostavat ilmiön jatkuvuutta ja sitä, että tutkimus edellyttää pitkäjänteistä diakronista tarkastelutapaa. Pantti tutkii väitöskirjassaan kansalliseen elokuvaan

³² Mickwitz 1995, 14–18, 22–23, 28–29, 267–268.

³³ Sedergren 1999, 16–18; Nenonen 1999, 12, 21, 24.

³⁴ Sedergren 1999, 28.

³⁵ Laine 1999, Pantti 2000, Savolainen 2002, Koivunen 2003, Kärjä 2005.

³⁶ Laine 1999, 14.

³⁷ Savolainen 2002, 24.

³⁸ Kärjä 2005, 12–13, 15.

³⁹ Pantti 2002, 46–47.

⁴⁰ Koivunen 2003, 14–15, 322.

⁴¹ Laine 1999, 27, 29–30, 32.

⁴² Koivunen 2003, 28–29, 32–40, 40–45.

⁴³ Pantti 2000, 41–42.

⁴⁴ Kärjä 2005, 37–39, 45.

⁴⁵ Laine 1999, 73, 79; Pantti 2000, 44; Savolainen 2002, 15; Kärjä 2005, 39.

liittyviä keskusteluja itsenäisyyden ajan Suomessa. Hän korostaa, että keskustelujen analyysi vaatii pitkää ajallista jänneväliä. Hän haluaa myös pitkän aikavälin tutkimuksellaan tuoda esiin, miten nykyhetki liittyy menneisyyteen.³⁹ Koivunen tarkastelee väitöskirjassaan, miten Niskavuori-elokuvista, niiden kuvastosta ja kertomuksista tulee osa ”kulttuurista valkokangasta”, miten niistä tulee representaatioiden kokonaisuus, joka ohjaa ja rajaa käsityksiä sukupuolesta, kansakunnasta, seksuaalisuudesta ja historiasta. Koivunen painottaa merkitysten liikkuvuutta ajassa ja kulttuurissa. Hänen mukaansa elokuva ei ole yksittäinen tapahtuma tai omalakinen ilmiö, vaan elokuvateksti saa merkityksensä suhteessa historialliseen kontekstiin. Tutkimuksessaan hän tarkasteleekin Niskavuori-elokuvien vastaanottoa pitkän ajan kuluessa, 1930-luvulta nykyaikaan.⁴⁰ Näissä väitöskirjoissa tutkittavan ilmiön kautta korostetaan menneisyyden ja nykyisyyden välistä suhdetta.

Useimmissa näistä tutkimuksista ”historiallinen käänne” johtaa kontekstin korostumiseen kahdella eri tavalla. Ensinnäkin tutkimuksessa nousee esiin historiallinen konteksti. Ilmiötä tarkastellaan omassa menneisyyden ajankohdassaan tai /sekä ilmiötä tarkastellaan pitkällä aikavälillä, diakronisesti. Toiseksi tutkimuksessa painottuu konteksti synkronisesti, laaja-alaisena kontekstualisointina. Tutkimukset lähtevät siitä, että elokuva, elokuvamusiikki tai elokuvakulttuuri saa merkityksensä osana laajempaa aikalaiskontekstia.

Laine toteaa saaneensa vaikutteita uusformalistisesta elokuvatutkimuksesta, ja sen mukaisesti hän painottaa empiiristä aineistolähtöisyyttä. Hän pohtii marxilaislähtöisen kulttuuritutkimuksen kautta sitä, mikä määrittää elokuvatekstiä ja sen tulkinta, ja esittää malliksi ylimääräytymisen, monien erilaisten voimien yhteisvaikutuksen. Tämä yhdistyy Laineen käsitykseen kontekstin keskeisyydestä ja laajuudesta. Hän ymmärtää elokuvatekstien merkityksen moniääniseksi diskurssien verkostoksi. Samalla teksti ja konteksti sulautuvat toisiinsa.⁴¹ Samalla tavoin Koivunen painottaa elokuvien merkitysten muodostuvan tekstien ja kontekstien interaktiivisessa verkostossa. Hän analysoikin Niskavuori-elokuvien vastaanottoa laajasti, intertekstuaalisesti ja intermediaalisesti.⁴²

Pantti ei työssään tutki elokuvia, mutta hän näkee tutkimiansa elokuvakeskustelujen kytkeytyvän kiinteästi aikaan ja kontekstiin. Elokuvapoliittinen keskustelu paitsi kuvaa todellisuutta myös muuttaa sitä. Lisäksi itse keskustelut kytketään laajemmin muihin yhteiskunnallisiin konteksteihin.⁴³ Myös Kärjä pyrkii omassa tutkimuksessaan suhteuttamaan tutkittavan ilmiön sitä ympäröivään keskusteluun, näkemään musiikilliset käytännöt osana laajempia yhteiskunnallisia ja historiallisia prosesseja.⁴⁴

Laajan kontekstualisoinnin voidaan nähdä yhdistävän nämä väitöskirjatyöt kulttuurihistoriaan, johon Laine, Pantti, Savolainen ja Kärjä sijoittavatkin työnsä.⁴⁵ Vaikka Savolainen kertoo työnsä olevan aineistolähtöinen, hän kuitenkin sanoutuu irti kulttuurihistorian totaalisuuden, laaja-alaisuuden ja kokonaisvaltaisuuden käsitteistä. Hän toteaa olevansa kiinnostunut enemmän vertikaalisista kytköksistä kuin laajoista kontekstualisoinneista. Vertikaalisella kytköksellä hän tarkoittaa sitä, että tutkimuksessa tarkastellaan eri ilmiötason

välisiä suhteita, kuten elokuvaohjaajien suhteita elokuvatuotantoon tai kansakuntaan.⁴⁶ Näin ollen Savolaisenkin tutkimuksessa asioita tarkastellaan kontekstissaan, mutta fokusoidummin.

Elokuvahistorian postmodernistinen asenne

Käytännössä ”käännöksi historiaan” ja laaja kontekstualisointi näyttäisivät johtavan ”normaalihistorian” kaltaiseen laajaan ja tarkkaan työhön historiallisten lähteiden parissa. Tutkijat kuitenkin ottavat lähtökohdaksi postmodernistisen asenteen⁴⁷, jossa painotetaan historiantutkimuksen rakennettua luonnetta. Tämä ei tarkoita sitä, että tutkijat olisivat suoraan ottaneet kantaa historiantutkimuksessa käytyyn keskusteluun postmodernismista. Sen sijaan voidaan tulkita, että tutkijoiden postmodernistinen asenne historiantutkimukseen on seurausta heille vaikuttaneista antaneista (elokuva- ja mediatutkimuksen) teorioista, kuten kulttuurintutkimuksesta, jälkistrukturalistisesta naistutkimuksesta ja dekonstruktioista. Erityisesti tämä tulee esiin tutkimusten kytköksessä kulttuurintutkimukseen. Laine, Pantti, Savolainen, Koivunen ja Kärjä ilmoittavat kaikki jollakin tavalla sitoutuneensa kulttuurintutkimukselliseen suuntaukseen.⁴⁸

Laine toteaa sitoutuvansa konstruktionistiseen kulttuurintutkimukseen kansallisuus- ja elokuvakäsityksissään, ilmiöt ovat hänen mukaansa ajassa synnytettyjä luomuksia, ei itsessään olemassa olevia.⁴⁹ Hän nojautuu myös Peter Burken käsitykseen kulttuurihistoriasta polyfonisena, moninäkökulmaisena. Tutkimuksen tavoitteena ei ole luoda yhtenäistä kuvaa kulttuurista, mikä Laineen mukaan voi antaa monipuolisemman kuvan kulttuurin toiminnasta.⁵⁰ Hän korostaakin, että hänen tutkimuksensa konteksti sekä perustan ja päällysrakenteen malli ovat konstruktioita. Tutkimuksen primääriä kontekstia ei ole olemassa vaan se rakentuu tutkimuksen kysymyksenasettelun myötä. Laineen mukaan hänen työssään esitetyt tapaustutkimukset tavallaan testaavat metodia, joka liittyy kontekstien ja tekstien suhteeseen ja tulkintakontekstiin.⁵¹

Pantti toteaa työnsä teoreettis-metodologisena pohjana olevan sosiaalisen konstruktivismiin. Hän myös toteaa suoraan, että hänen aineistonsa ja tutkimuksen kohteen luokittelu on konstruktio. Työn pohjalla on ajatus tiedosta kielen, käsitteiden ja kategorioiden väittämänä.⁵² Savolainen liittyy tutkimuksensa kulttuurintutkimukseen neuvottelun käsitteen kautta. Neuvottelun käsite kuvaa sitä, miten naisohjaajat neuvottelevat merkityksistä ympäröivän todellisuuden kanssa sekä sitä, millaisia mahdollisuuksia heillä oli merkityksellistää maailmaa ja toimia siinä.⁵³ Jälkistrukturalistiseen ajatteluun Savolainen kiinnittyy erityisesti naistutkimuksen näkökulman kautta, sillä hän toteaa näkevänsä sukupuolen kulttuurisena kategoriana.⁵⁴ Vaikka konstruktivistinen näkökulma tulee esiin hänen teoreettisissa pohdinnoissaan, hän ei tarkemmin pohdi historiallisen kontekstin tuottamisen ongelmaa. Savolainen korostaa silti, että syntyneet elämäkerrat ovat tutkijan valintojen ja analyysin tulosta.⁵⁵

Nämä tutkimusten johdantoluvuissa esitetyt varaukset erottavat ne ”normaalihistoriasta”. Vaikka lukijalle nämä tutkimukset näyttävät

⁴⁶Savolainen 2002, 15–16.

⁴⁷ ”Postmodernistisella asenteella” tarkoitetaan tässä sitä, että tutkija jollain tavalla ottaa kantaa menneisyyden tutkimisen ja historiankirjoituksen ongelmallisuuteen.

⁴⁸ Kulttuurintutkimuksen yhteydestä ”kielelliseen käänteeseen” ks. esim. Pietilä 1997, 270, 296. Kulttuurintutkimuksen konstruktivistisesta tietokäsityksestä ks. esim. Lehtonen 2004, 30–32. Laine 1999, 34; Pantti 2000, 41–42; Savolainen 2002, 16; Koivunen 2003, 20–21; Kärjä 2005, 46–47.

⁴⁹ Laine 1999, 34, 49.

⁵⁰ Ibid., 73, 79.

⁵¹ Ibid., 32–33, 66–67.

⁵² Pantti 2000, 44, 50.

⁵³ Savolainen 2002, 15–16, 28–29.

⁵⁴ Ibid., 25–27.

⁵⁵ Ibid., 13, 15, 16, 37–38.

⁵⁶ Laine 1999, 34, 73, 79; Pantti 2000, 44, 50; Savolainen 2002, 15–17; Koivunen 2003, 17–18, Kärjä 2005, 37–39, 45–47.

⁵⁷ Koivunen 2003, 16, 21, 323–324.

⁵⁸ *Ibid.*, 32.

⁵⁹ Kärjä 2005, 47–48, 52–53.

⁶⁰ *Ibid.*, 47–49.

⁶¹ *Ibid.*, 51–53.

pääosin ”normaalihistorian” kaltaisena historiankirjoituksena, Pantin ja Savolaisen väitöskirjoissa rakennetaan kronologisia tarinoita ja Laineen, Koivusen ja Kärjän töissä taas selityksiä ja tulkintoja, lukijalle on annettu ”postmodernistiset lukuohjeet” työhön tutustumista varten.

Postmodernistinen asenne näkyy väitöskirjatutkimuksissa myös siinä, miten tutkijat refleктоivat paikkaansa tutkimuskentässä.⁵⁶ Selkeimmin tutkijan roolin ja menneisyyden saavuttamisen ongelmallisuuden tuovat esiin Koivunen ja Kärjä. Teoreettisesti Koivunen sitoutuu jälkistrukturalistiseen ajatteluun, jossa sukupuoli, identiteetti ja kansallisuus nähdään rakennettuina. Tutkimuksessaan hän pyrkiikin hajottamaan merkityksiin liitettyjä itsestäänselvyksiä ja tuomaan esiin tulkintojen moninaisuutta ja ristiriitaisuutta.⁵⁷ Teoreettisen sitoumuksensa mukaisesti Koivunen toteaa suoraan, että tutkimuksessa on kyse tulkinnasta, jonka tekee tiettyyn hetkeen, teoreettisiin ja metodologisiin ratkaisuihin sekä poliittisiin arvoihin sitoutunut tutkija.⁵⁸

Kiinnostavaa on se, että tuoreimmassa väitöskirjassa tutkija ottaa suoraan kantaa tekstuaalisuuden ongelmallisuuteen tutkimuksessa pohtimalla ”reaalisen” todellisuuden hahmottamisen mahdollisuutta.⁵⁹ Kärjä pohtii jälkistrukturalismin tekstipainotteisuutta ja ”todellisuuden” saavuttamisen ongelmaa. Kulttuurintutkija Lawrence Grossbergia lainaten hän tuo esille, että ”reaaliseen” pääseminen on mahdotonta, koska ”todellisuus” on aina kielen välittämää. Silti tutkimuksen pyrkimyksenä pitäisi olla ”todellista” määräävien vaikutusten erittelyminen. Tämän lisäksi tutkijalla on velvollisuus tiedostaa oma asemansa sekä tutkimuksen tulkintojen mahdolliset vaikutukset.⁶⁰ Ratkaisua ”todellisuuden” saavuttamisen ongelmaan Kärjä etsii Michel Foucault’n käsitteistä diskurssi ja dispostiiivi. Hän päätyy siihen, että dispostiiivin käsitteen kautta tutkimuksen kohteeksi nousevat myös ei-kiellelliset ilmiöt ja tutkimuksessa on mahdollista analysoida konkreettisia historiallisia, sosiaalisia ja kulttuurisia muodostelmia.⁶¹

Kohtaamisia kontekstissa

Elokuvahistoriasta on tavallaan tullut kohtaamispaikka ”kulttuurisen kääntein” kokeneelle, elokuvasta ja elokuvakulttuurista kiinnostuneelle historian tutkimukselle sekä ”historiallisen kääntein” myötä menneisyyden kontekstia korostavalle elokuva- ja mediatutkimukselle. Suomalaisessa tutkimuksessa erityisesti kulttuurihistoria näyttäisi olevan tutkimuskenttä, joka tarjoaa yhteisen kodin näille eri tutkimusperinteistä lähteille tutkimuksille. Erilainen tausta kuitenkin vaikuttaa siihen, miten tutkimukset vastaavat ”kielellisen kääntein” ja postmodernismin haasteisiin historian tutkimukselle. Elokuva- ja mediatutkimus on teoreettisen taustansa myötä ollut valmiimpi omaksumaan postmodernistisen asenteen. Mikäli tutkimuksen teoria määrittää tutkimuskohteen merkitykset liukuviksi, on hankalaa olla soveltamatta samaa käsitystä itse tutkimukseen. Historiatieteiden puolella reagointi postmodernismin haasteeseen on ollut hienovaraista. Se näkyy lähinnä tutkimuksen paikan asemoinnissa ja teoreettisissa käsitteanalyysissä.

Kaikista ”käänteistä” huolimatta kontekstin merkittävyys on kä-

sitys, joka yhdistää sekä perinteistä ”normaalihistoriaa”, elokuvasta kiinnostunutta historian tutkimusta että elokuva- ja mediatutkimuksen piirissä tehtyä historian tutkimusta. Menneisyyden konteksti on moninainen, laaja, kokonaisvaltainenkin. Käytännössä tämä johtaa perinteisen historiallisen lähdeaparaatin käyttöön myös uudemmassa tutkimuksessa, eli lähteiden nähdään olevan väylä menneisyyteen. Suhtautuminen menneisyyden kontekstin saavuttamiseen on silti erilainen postmodernistisen asenteen omaksuneissa tutkimuksissa. Konteksti nähdään tutkimustuloksena, tutkijan tekemänä konstruktiona tai tulkintana.

Tarkastelemieni väitöskirjojen tavoitteena on kuitenkin tuottaa tieteilistä tietoa menneisyydestä. Postmodernismin kriitikot voivatkin tällöin kysyä, jos kyse on ”vain” konstruktioista ja tulkinnoista, miten niiden pätevyyttä ja tuotettua tietoa voidaan arvioida? Postmodernistisesti asennoitunut elokuvahistorian tutkimus vastaa tähän tuomalla selkeästi esiin tiedon tuottamisen ehdot, tutkimuksen lähtökohdat ja teoreettisen pohjan. Tai kuten historian tutkija Markku Hyrkkänen on asian muotoillut: ”teorioiden, kontekstien ja metodien avulla historioitsija konstruoi historiallisen tulkinnan so. perustellun käsityksen asioiden yhteyksistä. [...] Koska teorioiden, kontekstien ja metodien yhteys on historioitsijan konstruktio, hän on siitä ja sen nojalla tekemistään päätelmistä itse vastuussa. [...] Hyvä historioitsija erottuu huonosta siten, että hän konstruoi paremman teorian, kontekstin ja metodien yhteyden”.⁶²

Kirjallisuus

- Von Bagh, Peter (2002), *Peili jolla oli muisti: Elokuvallinen kollaasi kadonneen ajan merkityksen hahmottajana (1895–1970)*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 891. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Barthes, Roland (1997 [1967]), The Discourse of History. Teoksessa Keith Jenkins (ed.), *The Postmodern History Reader*. London: Routledge. 120–123.
- Berkhofer, Robert jr. (1997), *Beyond the Great Story History as Text and Discourse*. 2. painos. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Bottomore, Stephen (1994), Out of this world: thory fact and film history. *Film History. An International Journal* vol. 6:1, 7–25.
- Elton, Geoffrey (1997 [1991]), Return to essentials. Teoksessa Keith Jenkins (ed.), *The Postmodern History Reader*. Alunperin ilmestynyt *Return to Essentials* (1991). London: Routledge. 175–179.
- Himmelfarb, Gertrude (1997 [1992]), Telling it as you like it: postmodernist history and flight from fact. Teoksessa Keith Jenkins (ed.), *The Postmodern History Reader*. Alunperin ilmestynyt October 16 1992 *The Times Literary Supplement*. London: Routledge. 158–174.
- Hyrkkänen, Markku (1997), Historiallinen mielikuvitus. Teoksessa M. Hietala, J. Oikarinen ja H. Virtala (toim.), *Arvot, analyysi, tulkinta*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Iggers, Georg G. (1997), *Historiography in the Twentieth Century: From Scientific Objectivity to the Postmodern Challenge*. Hanover and London: Wesleyan University Press.
- Jenkins, Keith, (1997), Introduction: on being open about our closures. Teoksessa Keith Jenkins (ed.), *The Postmodern History Reader*. London: Routledge. 1–30.
- Kilpiö, Kaarina (2005), *Kulutuksen sävel: suomalaisen mainoselokuvan musiikki 1950-luvulta 1970-luvulle*. Helsinki: Like.
- Koivunen, Anu (2003), *Performative Histories, Foundational Fictions: Gender and Sexuality in Niska-vuori Films*. Studia Fennica Historica 7. Helsinki: Finnish Literature Society.